

મહીલા સુરક્ષા, સમાજ અને નારીવાદ પર ગાંધીજીનાં વિચારો

પ્રસ્તાવના:

માનવજાતના ઇતિહાસમાં ચૌદમી અને પંદરમી સદીનો તબક્કો સામાજિક સમાનતા અને ન્યાય ની દ્રષ્ટિએ કલંકરૂપ હતો. કારણ કે આ સમયગાળા દરમ્યાન ગુલામી, ગુલામો ના વેપાર, વેઠપ્રથા અને વંશ ભેદભાવનું માનવસમાજ માં અસ્તિત્વ રહ્યું હતું. કારણ કે રાષ્ટ્રીયકક્ષાએ અને આંતરરાષ્ટ્રીય કક્ષા એ ગુલામી ખૂબજ લાભપ્રદ પરિણામો આપી રહી હતી.

ઐતિહાસિક રીતે યુરોપના ઘણા દેશોની આર્થિક સ્મૃધ્ધિ કારખાનાઓમાં ચાલતી ગુલામી પ્રથાને જ આભારી હતી. આફ્રિકાના કાળા ગુલામો ને આયાત કરવામાં આવતા હતા. તેજ રીતે અમેરિકાના ખેતોમાં રહેલા ખેત કામદારો દરેક વીસમી સદીની શરૂઆત સુધી આફ્રિકાના નિશ્ચો હતા.

એરિસ્ટોટલ અને કૌટિલ્ય જેવા મહારથીઓ નો માનવ ગૌરવ અને સામાજિક એકતાનો ઉપદેશ છતાં આશરે પચ્ચીસો વર્ષ સુધી ગુલામીપ્રથા માનવ સંસ્કૃતિમાં ભાગ બની ગયેલ હતી. ગ્રીક, રોમન અને ભારતીય સંસ્કૃતિઓ માટે ગુલામીપ્રથા સામાન્ય ઘટના હતી. ખ્રિસ્તને ૧૮૦૭ માં ગુલામો ના વેપાર પર પ્રતિબંધ મૂક્યો, ફ્રાંસમાં ૧૮૩૧ અને સ્પેનમાં ૧૮૩૫ માં ગુલામીપ્રથા નાબૂદ કરવામાં આવી. અમેરિકામાં દક્ષિણ અન્યાશ્રિમ ના વિસ્તારો સંપૂર્ણપણે નિશ્ચો ગુલામો પર આધારિત હતા. આ પ્રશ્ને અમેરિકામાં ૧૮૬૧ થી ૧૮૬૪ સુધી થયેલ ગ્રહયુધ્ધ ના પરિણામે ગુલામી નો અંત આવ્યો. અને અમેરિકાના બંધારણના ચૌદમા સુધારાથી સામાજિક એકતા નો ખ્યાલ સ્થાપિત કરવામાં આવ્યો. આની અસર એ થઈ કે યુરોપના અન્ય દેશોમાંથી પણ ગુલામીપ્રથા ને ધીરેધીરે દેશવટો પ્રાપ્ત થયો.

સૌ પ્રથમ ખ્રિસ્ત, ફ્રાન્સ અને ડેન્માર્કમાં ગુલામી નાબૂદીના કાયદાઓમાં માનવ અધિકારોનો ખ્યાલ વ્યક્ત કરાયો હતો. માનવ અધિકારનો પ્રાથમિક હેતુ રાજ્યની જુલમશાહી સત્તા પર મર્યાદા મૂકવાનો હતો. પરંતુ અમેરિકાના સ્વાતંત્ર્યની ઘોષણા, ફ્રેન્ચ ક્રાંતિ, પ્રથમ અને દ્વિતીય વિશ્વયુધ્ધ અને તે દરમિયાન તેમજ ત્યારબાદ કેટલાકદેશોમાં મળેલ આઝાદી વગેરે કારણોસર એવો ખ્યાલ મજબૂત રીતે વ્યક્ત થતો રહ્યો અને સ્થાપિત થયો કે રાજ્યની તમામ પ્રવૃત્તિઓમાં માનવ કેન્દ્ર સ્થાને હોવો જોઈએ. રાજ્યે માનવ અત્યાચારો ગુજારવા જોઈએ નહી કેટલાક અધિકારો માનવના એવા છે કે જે રાજ્ય ક્યારેય ભંગ કરી શકે નહી. અથવા રાજ્ય તેનું રક્ષણ કરવું જ જોઈએ. રૂા અધિકારો એ કુદરતી અધિકારો કે સ્વાભાવિક અધિકારો તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

અમેરિકન સ્વાતંત્ર્ય ઘોષણા (૧૭૭૬) માં સ્પષ્ટપણે જાહેર કરાયું છે કે, તમામ માનવો સમાન છે. તેઓને કુદરત તરફથી જીવન, સ્વાતંત્ર્ય અને સુખના અધિકારો પ્રાપ્ત થયા છે.

યુરોપમાં જે રીતે ઔદ્યોગિકીરણ થયું તેનો ઇતિહાસ ગવાહ છે કે, કામદારને યંત્ર સાથે બાંધી રાખવામાં આવતા. ગુલામબનાવી દેવામાં આવતા. ગુલામ પોતે જ મિલકત, તેથી તેથી તેમને મિલકતના અધિકારો પણ નહોતા. માનવીની પશુથી પણ બદતર દશાએ સામ્યવાદી ક્રાંતિના બીજ રોપ્યાં, રશિયામાં સામ્યવાદી ક્રાંતિ થઈ. આ સમયે જ પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધની વિભીષિકામાંથી યુનોની પૂર્વ આવૃત્તિ જેવાં લીગ ઓફ નેશન્સ અને આંતરરાષ્ટ્રીય શ્રમ સંગઠન (આઈ.એલ.ઓ.) નો જન્મ થયો. આ બંને આંતરરાષ્ટ્રીય સંગઠનોએ માનવીના ગૌરવની અને સંઘર્ષમુક્ત સમાજની વાત કરી. બરાબર આ જ સમયે ગાંધીજી ભારતમાં અહિંસા અને સત્યાગ્રહની વાત કરતા હતા. થોડા સમય પછી બીજું વિશ્વયુદ્ધ લડાયું અને જગતની મહાસત્તાઓને ડર પેઠો. ૧૯૪૫ માં સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘની સ્થાપના થઈ અને આંતરરાષ્ટ્રીય શ્રમ સંગઠન તેનો એક હિસ્સો બન્યું. સરેરાશ માનવીને ફ્રાંસની ક્રાંતિએ સમાનતા, સ્વતંત્રતા અને બંધુતાનાં ત્રણ મૂલ્યો આપ્યાં હતા. તે મૂલ્યોના આધારે માનવને ગૌરવપૂર્વક જીવવાની જોગવાઈ કરવાનું કામ રાજ્યનાં વ્યવસ્થાતંત્રોનું છે તેમ કહી દસમી ડિસેમ્બર ૧૯૪૮ ના રોજ યુનોએ સર્વદેશીય માનવીય અધિકારોની ઘોષણા કરી. પોતાનાં સભ્યો રાષ્ટ્રોને આ માનવ અધિકારોની જોગવાઈ કરવાનું સૂચવ્યું. અલબત્ત, આ બન્યું તે સમયે જ ઘડાઈ રહેલા ભારતના બંધારણમાં આમુખમાં તથા મૂળભૂત અધિકારોના વિભાગમાં સ્વતંત્ર્યતા, સમાનતા અને બંધુતાના પાયા પર રચાયેલા માનવ અધિકારોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો. ૧૯૪૫ પછી આઝાદ થયેલા ત્રીજા વિશ્વના ઘણા દેશોએ આ માનવ અધિકારોને અપનાવ્યા. સર્વ પ્રથમ તો પૃથ્વી પર જન્મેલો કાળા માથાનો દરેક માનવી કાયદા સમક્ષ સમાન છે. તેવી જ રીતે દરેક માનવીને ગૌરવપૂર્વક જીવવાની પણ સમાનતા અને સ્વાતંત્ર્ય છે. રાજ્યની ફરજ બને છે કે લોકો અધિકારો અને સ્વતંત્ર્યતા ભોગવી શકે. આ માટે રાજ્યો વિવિધ જ્ઞાતિ, ધર્મ, કોમ, ભાષા, લિંગ વગેરેના આધારે ભેદભાવ ન કરતાં તમામ નાગરિકોને સમાન ગણવા પડે. તેવી જ રીતે દરેક માનવીને જીવનનો, સ્વાતંત્ર્યનો અને સલામતીનો અધિકાર છે. જેમકે કોઈ કેસ કર્યા સિવાય કોઈ વ્યક્તિને જેલમાં પૂરી રાખી ન શકાય. કોર્ટ સજા કરે તો જ જેલવાસ મળે. આ જોતા કોર્ટના હુકમ વિના કેદમાં પૂરી રાખવા તે માનવ અધિકારોનો ભંગ છે. કાયદાનો ભંગ કરનારને પણ ન્યાયિક કાર્યવાહીની જાહેર સૂનાવણીનો અધિકાર છે. દરેક નાગરિકને સ્થળાંતરનો પણ અધિકાર (રાજ્યના કાયદાની મર્યાદામાં રહીને) છે. નાગરિકત્વનો અધિકારી, સ્ત્રી-પુરુષ સમાનતાનો અધિકાર, આદિવાસીના અધિકાર આમ બધા મળીને ત્રીસેક જેટલા પાયાના માનવ અધિકારો થાય છે.

અમેરિકન સ્વાતંત્ર્ય ઘોષણા કે ફ્રાન્સક્રાંતિ બાદ અમલી બનેલ બંધારણથી ભારતીય બંધારણ લોકશાહી ભાવના નો આદર કરતા તમામ દેશોના બંધારણમાં એક બાબત પર જે ખાસ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે, તે સ્વાતંત્ર્ય, સમાનતા, બંધુતા અને ન્યાય. દુનિયામાં કુલ વસ્તીના આશરે પચાસ ટકા વસ્તી મહિલાઓની છે. ભારતીય બંધારણ ના આમુખમાં સૌ પ્રથમ ન્યાય ની વાત કરવામાં આવી છે. એ ઉલ્લેખનીય છે કે આ ન્યાયમાં કાનૂની ન્યાય (નિષ્પત્તિ)

લેજેન્ડી) ની વાત સુધ્ધા કરવામાં આવી નથી. તેમાં સામાજિક, રાજકીય અને આર્થિક ન્યાય હાંસલ કરવાનું વ્યક્ત કરાયું છે. પછીના ક્રમે સ્વાતંત્ર્ય અને ત્યારબાદ દરજજા અને તકની સમાનતાનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. માનવ અધિકારોની વૈશ્વિક ઘોષણા ના આમુખમાં પણ જણાવાયું છે કે સ્વાતંત્ર્ય, ન્યાય અને વિશ્વશાંતિના પાયામાં માનવ ગૌરવ રહેલું છે. તેના અનુચ્છેદ ૧ માં જણાવાયું છે કે તમામ માનવો મુક્ત જન્મે છે. અને તેઓ ગૌરવ અને અધિકારોમાં સમાન છે. તેઓ તર્ક અને પોતાના અવાજથી વિભૂષિત થયા છે. અને તેમને એકબીજા તરફ ભાઈચારાથી વર્તન કરવું જોઈએ. આમ, ન્યાય અને સ્વાતંત્ર્યના પાયામાં માનવ ગૌરવની જાળવણી મુખ્ય છે. માનવ અધિકારોની વૈશ્વિક ઘોષણા અમેરિકન, ફ્રાન્સ કે ભારતીય બંધારણમાં પણ આ વાત દોહરાવવામાં આવી છે. સમાનતા સામાજિક ન્યાયનો મુદ્દો છે. ભારતીય બંધારણથી વર્ણાશ્રમની અસર હેઠળ અસ્તિત્વ ધરાવતા અસમાન વર્ગોને નાબૂદ કરી તમામ વર્ગોને એક સરખા બનાવવાનો ઉદ્દેશ છે. ભારતની આઝાદીને છ દાયકા જેટલો સમય વીતી ગયેલ હોવા છતાં દેશનો મોટા ભાગનો મહિલા વર્ગ નિરીક્ષર-પીડીત અને શોષિત છે. કોઈપણ મહિલા આર્થિક, સામાજિક કે રાજકીય રીતે ગમે તેટલો ઉચો દરજજો ધરાવતી હોય તો

પણ આવી મહિલા જ્યાં સુધી ગૃહિણી બની તે ધરના તમામ સભ્યોની સેવા, બાળઉછેર અને રસોઈને લગતા સામાન્ય કામકાજ કરતી નથી, ત્યાં સુધી તેને ઘરમાં કોઈ સ્થાન નથી. મોટા ભાગની મહિલાઓ ઘરની ચાર દિવાલોની કેદમાં રહીને પરંપરાગત સામાજિક કુરિવાજો, શોષણ, અન્યાય, અત્યાચાર નો ભોગ બનતી હોય છે. બંધારણના વચનો અને મહિલા તરફી કાયદાઓનું અસ્તિત્વ હોવા છતાં સમાજમાંથી લૈંગિક અસમાનતાની પકડ ઓછી થવાનું નામ લેતી નથી. અને ધર્મ કે સામાજિક રીત રિવાજોના નામે સ્ત્રીઓને એકંદરે વૈચારિક રીતે પછાત જ રાખવામાં આવે છે. સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘ નો તાજો અહેવાલ (૨૦૦૭) કહે છે કે વિશ્વમાં આજે પણ સરેરાશ દર ત્રીજી મહિલા પતિ કે પ્રેમી દ્વારા શારીરિક અત્યાચારનો ભોગ બને છે. ૧૫ થી ૪૦ વર્ષની વય મર્યાદાની મહિલાઓ બળાત્કાર, જાતીય સતામણી, ઘરેલૂ હિંસાનો સૌથી વધુ ભોગ બને છે. વૈશ્વિક સર્વે કહે છે કે સ્ત્રીઓના હત્યાના ૫૪ ટકા કિસ્સામાં હાલના કે ભૂતપૂર્વ પતિની જ સંડોવણી હોય છે. ઓસ્ટ્રેલિયા, કેનેડા, ઈઝરાયલ અને અમેરિકામાં આ ટકાવારી ૭૦ ટકા સુધી પહોંચે છે. અર્થાત વિકસીત કે સુવિકસિત દેશો સાચા અર્થમાં 'સુધરેલા' હોય એ જરૂર નથી. દુનિયાની ૨૦ ટકા સ્ત્રીઓ જીવનમાં કમસેકમ એક વખત બળાત્કાર કે જાતીય સતામણીનો ભોગ બને છે. પરંતુ મૌન રહેવું મુનાસિબ માને છે. ભારતમાં દહેજ, મૃત્યુના ગુના વધી રહ્યા છે.

દક્ષિણ એશિયા અને આફ્રિકાના દેશોમાં દર મહિને કમસેકમ ૨૦ લાખ યુવતીઓને બાલિકાઓ માનવ વેપારના ભાગરૂપે કહેવાતા વિકસિત દેશોમાં રવાના થાય છે. સમગ્ર વિશ્વમાં સ્ત્રી સામેના અત્યાચારો યુધ્ધ, કોમી રમખાણો, વંશમુલક ઘર્ષણો દરમિયાન અને ત્યારબાદ મહત્તમ ચરમસીમાએ પહોંચે છે. બોસનિયામાં ૪૦ થી ૫૦,૦૦૦ અને રવાન્ડામાં ૫ લાખથી વધુ મહિલાઓ બળાત્કારનો ભોગ બન્યાનું સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘે સ્વીકાર્યું છે. દુનિયાના એઈડ્સગ્રસ્ત દર્દીઓમાં ૫૮ ટકા મહિલાઓ છે. આજની તારીખે પણ અબજ દુનિયાની કુલ મિલ્કતમાં સ્ત્રીઓની ભાગીદારી એક ટકા પણ નથી. વિશ્વમાં કામના કલાકો માં સ્ત્રીનું યોગદાન ૬૫ ટકા છે. પરંતુ દુનિયાની આવકમાં સ્ત્રીનો હિસ્સો ૧૦ ટકા પણ નથી. દુનિયાના નિરક્ષરોમાં સ્ત્રીઓનું પ્રમાણ ૬૫ ટકા છે. સમાજ પરિવર્તન માટે તેમજ નારી સમાનતા અને સ્વતંત્રતા માટે મથતા તમામ મૂળસોતા કાર્યકર્તાઓ તેમજ અભ્યાસીઓ માટે સ્ત્રીઓના ઉત્તરતા સ્થાન, પિતૃસત્તાનું માળખું તેમજ મૂલ્ય વ્યવસ્થા અને સ્ત્રી મુક્તિ માટેના પડકારો ઝીલતા પ્રયાસો સમજવા અત્યંત આવશ્યક છે. નારી આંદોલનમાં માત્ર શૌર્ય, ઉત્સાહ કે શહાદત પૂરતા નથી. નારી આંદોલન માત્ર કોઈ મુદ્દા ઉપર આધારિત નથી, બલકે સમગ્ર પિતૃસત્તાક વ્યવસ્થા તેમજ સામાજિક - આર્થિક માળખાને પડકારે છે. ઉપરાંત નારીનું દમન, શોષણ - ઉપેક્ષા કોઈ એક વિશિષ્ટ પ્રસંગે કે વિશિષ્ટ માળખા દ્વારા નથી થતા પરંતુ સમાજના મૂળમાં રહેલા છે, અને સર્વતોમુખી છે આથી આ પકડને સમજવી તેમજ પડકારવી આવશ્યક છે.

સ્ત્રીઓના માનવ અધિકારના પરિપેક્ષમાં આપણે એટલું તો ચોક્કસ દ્રષ્ટિપાત કરી શકીએ કે. જ્યાં સુધી સ્ત્રીઓ પોતાની જુદાપણાથી ભાષામાં પોતાના સ્વવ્યક્તિત્વની ભાષામાં વિચારવાનું શરૂઆત નહીં કરે, ત્યાં સુધી તે પુરૂષની દાસી કે પુરૂષને આધિન જ રહેશે. અને આ બંને સ્થિતિઓ ખતરનાક છે. વિજ્ઞાનની પ્રગતિને કારણે આજે સમાજ તમામ ક્ષેત્રોમાં પ્રગતિ કરી રહ્યો છે, અલબત્ત સ્ત્રીઓની બાબતમાં એવું જણાય છે કે સમાજ વધુ ને વધુ પછાત બની રહ્યો છે. પણ આ પછાતપણું જ્યારે સ્ત્રીઓના અસ્તિત્વની સામે પ્રશ્નાર્થ ઉભો કરે, ત્યારે તે આપણા માટે ચિંતાનું કારણ બનવું જ જોઈએ જો તેમ નથી થતું તો તેટલા અંશે આપણી સંવેદના, સંવેદનશીલતા મરી પરવારી છે તેમ માનવું રહ્યું. સ્ત્રીઓ ઘરની બહાર તો સુરક્ષિત નથી જ પણ ૪૦ થી ૬૦ ટકા સ્ત્રીઓ પોતાના જ કુટુંબમાં હિંસા નો ભોગ બને છે. જે દેશની અડધી વસ્તી પોતાના જ ઘરમાં સલામત ન હોય, તે દેશ કે સમાજને પ્રગતિશીલ સમાજ કહી શકાય ખરો. આંતરરાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રે સ્ત્રી-પુરૂષ સમાનતા નો સિધ્ધાંત છે. બંધારણમાં આ ખ્યાલ સર્વ સ્વીકૃત છે આપણા દેશના બંધારણમાં અનુચ્છેદ ૧૪' ૧૮ ઈશ્વર' ઈટ્ટેક્ષેઅ મૂળભૂત અધિકાર છે. સ્ત્રીઓ માટે થઈને વિશેષ કાયદાકીય જોગવાઈઓ છે. છતાં પણ વિવિધ કાયદાઓમાં રહેલી ત્રુટિઓ જે સ્ત્રીઓને અન્યાયકર્તા છે. તેમાં સુધારણાની જરૂરિયાત છે. ઘરેલૂ હિંસા ધારો દહેજ પ્રતિબંધક ધારો, બાળ લગ્ન પ્રતિબંધક કાયદો, સમાન વેતન ધારો, ભારતીય ફોજદારી ધારો, વારસાધિકાર કાયદો, દત્તક વિધાન, છૂટાછેડાનો કાયદો જેવા વિવિધ કાયદાઓ હોવા છતાં પણ પરિસ્થિતિમાં કોઈ સુધાર આવ્યો નથી. સરકાર, સ્વૈચ્છિક સંગઠનો, કાર્યશીલોએ મહિલા વિકાસ માટે ઉત્તમોત્તમ યોજનાઓ, કાયદાઓ, અભિગમો અને વિવિધ કાર્યપદ્ધતિ વિકસાવી છે. છતાં પણ મહિલા વિકાસ પર થતી લૈંગિક અસમાનતાની સમસ્યાએ પોતાની વિકરાળતા ઓછી કરી નથી. આ મુદ્દો સતત મનોમંથનનો વિષય રહ્યો છે. પ્રત્યેક વ્યક્તિના મનોમંથનનું વલોણું કશુક સઘન પ્રદાન કરતું હોય છે. તેના પરિપાકરૂપે મહિલાઓની સામાજિક, કાનૂની અસમાનતા દૂર કરવા લૈંગિક અસમાનતાના ઓછાયા માંથી બહાર આવી ચોક્કસ દિશા નક્કી કરવી અનિવાર્ય છે. કૈંચ લેખિકા અને નારીવાદી વિચારક સિમોન દિ બ્રુવાનું આ જાણીતું વિધાન છે, સ્ત્રીઓ પેદા થતી નથી, એમની રચના કરવામાં આવે છે. અર્થાત સ્ત્રી શું છે, કોણ છે. અને કેવી હોવી જોઈએ તે પિતૃસત્તાકના હિતમાં નક્કી કરાય છે. અને દરેકસ્ત્રીએ માળખામાં બંધ બેસે તે રીતે તેનું ઘડતર થાય છે, એની પર સંસ્કરણ થાય છે. ઘણી બધી બાબતે 'સ્ત્રીસહજ' લેખાય છે, તે જન્મજાત નથી પણ સમાજે કરેલી અપેક્ષાઓ છે. પારિવારિક ઉછેર અને સામાજિક રીત રિવાજોમાં એ અનોપચારિક રીતે દેખા દે છે, જ્યારે ધર્મગ્રંથોમાં, કાનૂન વગેરેમાં સ્ત્રી વિશે વ્યવસ્થિત અને ઔપચારિક વ્યાખ્યાઓ છે.

"International Council for Reaserch on Women" દ્વારા કરાયેલા ભારત વ્યાપી એક અભ્યાસના આંકડા પ્રમાણે દેશના સાત શહેરોમાં દસ હજાર સ્ત્રીઓને પૂછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તરોમાંથી સાંપડેલી માહિતી જોતાં જણાય છે કે સ્ત્રીઓ વિરૂદ્ધ આચરતા ગુનાઓમાં અર્ધોઅર્ધ ગુના કુટુંબમાં થતા અત્યાચારોને લગતા છે. કુટુંબમાં અત્યાચાર સહેલી સ્ત્રીઓમાંની ૪૫% ત્યારે સગર્ભા હતી. ૫૦% સગર્ભા સ્ત્રીઓએ પોતાના પર ત્રાસ ગુજારાતો હોવાનું જણાવ્યું છેલ્લા મહિનાઓમાં તેમના પરાણે જાતિય સંબંધ બંધાવાયો હતો તેવું ૧૪% સ્ત્રીઓએ જણાવ્યું હતું. ૪૩.૫% (૨૬) સ્ત્રીઓએ હલકા પડાયાનો કે ધમકીઓ મળવાનો કે કાઠી મુકવાનું કહીને ત્રાસ આપ્યાનો અનુભવ થયો હતો. ૨૬% સ્ત્રીઓએ જણાવ્યું કે તેમને શારીરિક માર મારવામાં આવે છે. લાતો મારવી કે શારીરિક ત્રાસ, આ બધું છતાં ૨૫% થી ઓછી સ્ત્રીઓ પોલીસ સુધી ફરિયાદ કરવા ગઈ છે. તેમાં ફક્ત ૧૯% ને

પોલીસ વચમાં પડી તેથી થોડોક સમય નિરાંત મળી છતાં ૯૫% થી વધુ સ્ત્રીઓ પોતાનું લગ્ન જીવન ચાલુ રાખ્યું હતું. "વિમેન્સ કોન્શિયસનેસ" મેન્સ વર્લ્ડ પુસ્તકમાં રોબોયમ ટ્રબલ્સ માને છે કે સ્ત્રી એવા સમૂહની સભ્ય છે કે જેમાં તેનું વ્યક્તિત્વ સત્તાધીશ પુરૂષ જ નક્કી કરે છે. પુરૂષપ્રધાન સમાજે ઘડેલા વ્યક્તિત્વના બીબામાં ઢળવાની પ્રક્રિયા સાથે સ્ત્રી બેવડી સભાનતા તરફ વહેચાય છે. આ સ્ત્રીમાં એક એ વ્યક્તિ છે કે જે સમાજ અને સંસ્કૃતિના ખ્યાલ અપનાવીને જીવે છે, જ્યારે બીજી એ વ્યક્તિ છે જે આ ખ્યાલની પર છે. આમ સમાજ અને સ્વયં વચ્ચે પિસાતા બેવડા વ્યક્તિત્વનું ઘર્ષણ અનેક સ્ત્રીઓને આંટાઘૂંટી ભર્યા જીવન તરફ લઈ જાય છે. 'ધ વુમન વિધિન' શીર્ષક હેઠળ અમેરિકાની ખ્યાતનામ લેખિકા એલન ગ્લાસગોની આત્મકથામાં એલને પોતાના જીવનભરના સંઘર્ષોની વાત દ્વારા જણાવ્યું કે સમાજમાં સ્ત્રીને અપેક્ષિત અને ઉપેક્ષિત ભુમિકાઓ વચ્ચે જ્યાં સુધી સ્ત્રી પોતે જ પોતાની ઓળખનહિં સ્થાપે ત્યાં સુધી બધું જ વ્યર્થ છે. સમાજ થી અંતર રાખીને સમાજમાં જીવતી સ્ત્રીના આંટાઘૂંટી ભર્યા અંતરની વ્યથા એ માત્ર એલનની જ વાત નથી. પરંતુ વિખ્યાત થયેલી અનેક સ્ત્રીઓના વ્યક્તિત્વની વાસ્તવિકતા છે. એકવીસમી સદીના આરંભે જ્યારે સ્ત્રી સશક્તિકરણની વાત થઈ રહી છે. ત્યારે વીતી ગયેલા સમય દરમિયાન સ્ત્રીઓની શારીરિક, માનસિક અને સામાજિક પરિસ્થિતિનું પુનઃ મૂલ્યાંકન સીમાસ્તંભ બની રહે છે, જે નવી સશક્તિકરણની દિશા તરફ અંગુલિ નિર્દેશ કરે છે. આજે સ્ત્રીઓએ વિકાસની જે ગતિ પકડી છે. તેના પાયામાં એલન જેવી અનેક સ્ત્રીઓનું સીધું કે આડકતર પ્રદાન રહ્યું છે. ભારતના રાષ્ટ્રીય ઈતિહાસમાં ૧૯ મી સદીની શરૂઆતથી એક ચેતનવંતા યુગનો પ્રારંભ થયો. રાજા રામમોહન રાય, સ્વામી સહજાનંદ, ઈશ્વરચંદ વિદ્યાસાગર, મહાદેવ ગોવિંદ રાનડે, બહેરામજી મલબારી, ડૉ. આત્મારામ પાંડુરંગ, દયાનંદ સરસ્વતી, સ્વામી વિવેકાનંદ વગેરે અનેક સુધારકોએ રાજકીય આંદોલનની સાથે સાથે સામાજિક સુધારણા આંદોલનો પણ શરૂ કર્યા. ગુજરાતમાં દુર્ગારામ મહેતા પ્રથમ સુધારક થયા અને તેમણે ૧૮૪૪ માં "માનવ ધર્મસભા" ની સ્થાપના કરી હતી. સુધારા ચળવળમાં કવિ નર્મદનું નામ પણ અગ્રગણ્ય છે. તેઓ સ્ત્રી શિક્ષણના પ્રખર હિમાયતી હતા. "દાંડીયો" નામના પ્રાક્ષિકના માધ્યમથી સુધારણા આંદોલનને તેમને વેગ આપ્યો. "વૈધવ્ય ચિત્ર" માં વિધવાઓની યાતનાનું તેમણે વર્ણન કર્યું છે. ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીની સ્થાપના કરવામાં શ્રીદલપતરામનું નોંધપાત્ર પ્રદાન છે. આ ઉપરાંત ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી, કરસનદાસમૂળજી, લાલશંકર ઉમિયાશંકર, મહિપતરામ નીલકંઠ, મણિભાઈ નભુભાઈ તથા વડોદરાના રાજા સયાજીરાવ ગાયકવાડે પણ બાળલગ્ન, વિધવા વિવાહ, સ્ત્રી શિક્ષણ કે સ્ત્રીઓના વિકાસ અર્થે નોંધપાત્ર યોગદાન આપેલ. સ્વતંત્રતા બાદ ભારતીય સ્ત્રીઓના જીવનમાં ઘણો બદલાવ આવ્યો છે. છતાં સ્ત્રીઓના વિકાસનો મુદ્દો હંમેશા સમાજમાં જાતીયતાના અને તેની અસરોના પ્રશ્નો તરફ લઈ જાય છે. સ્ત્રી માત્ર તેની દુનિયામાં જ જીવતી નથી. અહીં મુદ્દો એ ઉપસ્થિત થાય છે કે સ્ત્રીના જીવનમાં જે પરિવર્તનો આવે છે તે સ્ત્રી-પુરૂષોના સંબંધને કેવી રીતે બદલે છે. સાથે સાથે સમાજ પર કેવી અસર પડે છે. હવે આ પરિસ્થિતિના મૂલ્યાંકનનો સમય છે. સૌથી મહત્વનો પ્રશ્ન જે પૂર્વભૂમિકા સ્પષ્ટ કરે છે કે સ્ત્રીઓના જીવનમાં પરિવર્તન લાવવા જે પ્રયત્નો થયા એમાંથી જે ચિત્ર સ્પષ્ટ થયું તે સ્ત્રીઓનો સ્વસ્થવિકાસ સંતોષકારક નથી એમ સુચિત કરે છે. સદીઓથી ભારતમાં પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ વચ્ચે ભેદભાવ ભર્યો વ્યવહાર કરવામાં આવે છે. આવો ભેદભાવ આધુનિક આચાર-વિચાર, જીવનશૈલી કે કાનૂન સાથે બંધ બેસતો નથી. જન્મ સમયે નવજાત શિશુને શારીરિક જાતિ (જીટ) હોય છે. પણ માનસિક, સામાજિક, સાંસ્કૃતિક જાતિ (ફિલ્ડી) હોતી નથી. શરીરની જાતિ જાતીય અંગોની રચના ઉપરથી નક્કી થાય છે, પણ મનોસામાજિક જાતિનો આધાર વ્યક્તિના સામાજિક લક્ષણો જેવાં કે મનોવલણો અને તેના વર્તન-વ્યવહાર પર રહેલો હોય છે. લગભગ દરેક સમાજે સ્ત્રી-પુરૂષ વચ્ચેના ભેદો સ્પષ્ટ કરી સ્ત્રીઓને પોતાના કામકાજની લક્ષમણરેખા દોરી ફક્ત ગૃહકામ અને બાળઉછેરમાં ગોંધી રાખી છે. સ્ત્રી ને પોતાના વિકાસ કે સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વના સ્વીકાર અંગેની મોકળાશ આ સમાજે બહુ જ ઓછા કિસ્સાઓમાં આપી છે. એકવીસમી સદીમાં પણ સ્ત્રીઓની બાબતમાં વધુ ને વધુ રૂઢિચુસ્ત બનતો આ સમાજ સ્ત્રીઓને ગોણ દરજ્જામાં જ જકડી રાખી છે. ગર્ભિત રીતે કહી શકાય કે આપણી સામાજિકરણની પ્રક્રિયા જ ભૂલ ભરેલી છે. જન્મબાદ બાળકનું સામાજિકરણ પણ તેની જાતિ જુદી રીતે કરવામાં આવે છે. સામાજિકરણભિન્ન રીતે કરવા પાછળનો ઉદ્દેશ સંતાનોને તેમની જાતિ પ્રમાણે પુષ્કવચે યોગ્ય ભૂમિકા ભજવવા માટે તૈયાર કરવાનો હોય છે. આમ, પુષ્કવચે સ્ત્રી-પુરૂષના વર્તનમાં દેખાતા ઘણા તફાવતો તેમના જુદા જુદા સામાજિકરણમાંથી ઉદ્ભવતા હોય છે.

ભારતીય ઈતિહાસના પાનાં ઉથલાવે જ જાઓ, ઉથલાવે જ જાઓ અને પહોંચી જાઓ છેક ઋગ્વેદકાળમાં ત્યાં તમને જોવા મળશે ઘોષા, અપાલા, વિશ્વારા, લોપામુદ્રા, શશ્વતી, રોમશા, અગસ્ત્ય, ભગિની જેવી મંત્રદ્રષ્ટા ઋષિ નારીઓ વશિષ્ઠ પત્ની અરૂંધતીને તો નભોમંડળના તારાગણમાં સ્થાન મળ્યું છે. જૈન ધર્મના ઓગણીસમા તીર્થંકર ભગવાન મલ્લિનાથ નારી હતા. ઉપનિષદ કાળમાં વિદ્વતાના ક્ષેત્રે ગાર્ગી અને મૈત્રેયીના નામ ઝળહળે છે. પણ સમય પસાર થતો ગયો એમ સ્ત્રી પ્રત્યે સમાજનો દ્રષ્ટિકોણ બદલાવો જાહેર ક્ષેત્રોમાં સફળતા પુર્વક પોતાનું નામ સુવર્ણાક્ષરે અંકિત કરનાર સ્ત્રીઓ ઘરની ચાર દીવાલોમાં ધકેલાઈ ગઈ. પુરૂષ પ્રધાન સમાજ સ્ત્રીને ભોગવવાની વસ્તુ માનવા લાગ્યો ઘર સંભાળવું અને સંતાન ઉછેરવા પૂરતું જ સ્ત્રીનું કાર્યક્ષેત્ર સીમિત થઈ ગયું, સ્ત્રીનું બહાર જવાનું બંધ થઈ ગયું એનો વિકાસ રૂંધાઈ ગયો જો કે કેટલીક સ્ત્રીઓનું માનસ નિરાળું જ હોય છે. એ માત્ર ઘર અને સંતાનથી સંતોષ નથી માની શકતી એની નજર ખુલ્લા આકાશ તરફ મંડાય છે. એનું કર્તવ્ય એને જ્યાં દોરી જાય ત્યાં એ જાય છે.

યુગ યુગાન્તરના સંસ્કાર પામેલી ભારતીય સ્ત્રીએ ચિત્તની પવિત્રતા, આત્માની સ્વાધીનતાથી ત્યાગ, સમર્પણ અને સહન શક્તિ દાખવી ને જીવનની યજ્ઞશાળામાં અમૃત જ પીરસ્યું છે. કુટુંબ વત્સલ અને પતિ પરાયણ સ્ત્રી પોતાનું અલગ વ્યક્તિત્વ અને અસ્તિત્વનો લોપ કરવા ગૌરવ લેતી હતી. ત્યાગ અને સમર્પણના નામ પર સ્ત્રીનું શોષણ જ થતું હતું. સ્ત્રીને પોતાના વિશે વિચારવાનો અધિકાર જ ન હતો અને સ્ત્રી પોતાની ઈચ્છા છોડી દેવામાં પોતાનું કર્તવ્ય સમજતી હતી. ભારતીય સંસ્કૃતિને તપાસવી હોય તો ધર્મને સૌથી પહેલાં જોવો અનિવાર્ય થઈ પડે છે. જુદા-જુદા સમયમાં જે ધર્મ પ્રવર્તમાન હતા તેની ખાસ અસર જે તે સમયમાં સ્ત્રીના સ્થાન પર થયેલી જોવા મળે છે. વેદકાળથી અત્યાર સુધી જે ચળવળો થઈ છે તેને જોવા પછી કહી શકાય કે આ બધી લડતોમાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ અને ધર્મ વચ્ચે એક સંબંધ દેખાય છે. જેમ કે વેદકાળમાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ ઉંચી હતી. તેના કારણમાં ધાર્મિક પીઠબળ હતું તે જ રીતે મનુસ્મૃતિમાં સ્ત્રીનું સ્થાન નીચું જવાના ધર્મ ઘણો મોટો ભાગ ભજવ્યો છે. બૌદ્ધ દર્શને પણ તે સમય સ્ત્રીના સ્થાનમાં સુધારો લાવવામાં નોંધપાત્ર અસર કરી છે. મધ્યયુગમાં મુસ્લિમોનાં શાસનને કારણે સ્ત્રીઓની પરિસ્થિતિમાં ઘણો ઉતરાવ આવ્યો. આ સમયમાં જ બાળલગ્ન, પડદાપ્રથા જેવા દુષણો શરૂ થયાં, તો ભક્તિ આંદોલનોનું પ્રદાન સામાજિક પરિવર્તનમાં જ ઘણું નોંધપાત્ર રહ્યું. આ સામાજિક પરિવર્તનમાં સ્ત્રી સ્થિતિનો પણ સમાવેશ થઈ જાય સ્ત્રી સંતોએ સમાજ પર ઘણી ગહન અસર છોડી. સમાજ સુધારણા આંદોલનો પાછળ પણ ધાર્મિક પ્રેરણા હતી. ગાંધીજી દ્વારા જે આંદોલન થયું તેનું પ્રેરક બળ પણ આધ્યાત્મિકતા હતું. જેની બહુ મોટી અસર લોક માનસ પર થઈ. આવી જ વિસ્તૃત અસર સ્વાધ્યાય ચળવળ અને બ્રહ્મકુમારી આંદોલનની થઈ જેની પાછળ પણ ધાર્મિક પ્રેરણા હતી. સમગ્ર રીતે કહીએ તો આ બધી ચળવળોમાં પ્રાથમિક ધ્યેય લોકોમાં આધ્યાત્મિક ગુણો ફેલાવવાનો લાગે પરંતુ આખરે તો તે સામાજિક પરિવર્તનની દિશા તરફ જ અસરકારક રીતે દોરી જાય છે. કેમ કે તેમાં બહુ મોટા પાયા પર લોક ભાગીદારી મળે છે. બીજી બાજુ સ્વતંત્રતા પછી સરકાર અને સ્વૈચ્છિક સંગઠનો દ્વારા જે સ્ત્રીમુક્તિ માટે પ્રયત્નો થયા જેની પાછળ કોઈ ધાર્મિક પ્રેરણા નહોતી, તેને જોઈએ તો અહીં સ્ત્રીના પ્રશ્નો અંગે દ્રષ્ટિબિંદુ જ બદલી નાખવામાં આવેલું દેખાય છે. ધર્મના જે બે પાસાં છે. એક મુક્તિ અપાવતું જેને આધ્યાત્મિકતા કહી શકાય અને બીજું ધર્મનું

શોષણ કરતું પાસું, જેણે સ્ત્રીની સ્થિતિ કફોડી કરવામાં બહુ મોટો ભાગ ભજવ્યો. સ્વતંત્રતા પછીના સમયે ધર્મના આ દમનકારી પાસાને વધુ પ્રદર્શિત કરવામાં આવ્યું છે.

આ બધી લડતો જે ભારતના સંદર્ભમાં થઈ ગઈ છે તેને જોયા પછી લાગે કે ધર્મનો સ્ત્રીના દમનમાં અને મુક્તિમાં બંનેમાં નોંધપાત્ર ફાળો રહ્યો છે. આ ઉપરાંત ધર્મમાં વિશાળ સમૂહમાં પરિવર્તન લાવવાની ક્ષમતા પણ અન્ય રાજકીય રણનીતિઓની સરખામણીમાં વધુ છે છતાં તેનો ઉપયોગ સ્ત્રીમુક્તિના સાધન તરીકે, રણનીતિ તરીકે થયો નથી. તેના દમનકારી પાસા પર વધુ પડતો ભાર આપી તેને જ પ્રકાશમાં લાવવામાં આવ્યું છે પણ તેના આંતરિક પાસા-આધ્યાત્મિકતાને સમૂહની લડત સાથે ક્યાંય જોડવામાં આવ્યું નથી. વ્યક્તિગત મુક્તિ માટે તેનો ઉપયોગ થયો છે, પરંતુ સમૂહના સ્તરે એક રાજકીય રણનીતિ તરીકે નારીવાદીઓ દ્વારા તેનો ઉપયોગ થયો નથી. પરંપરાગત જીવન મૂલ્યો, આદર્શો અને જીવનશૈલી ઝડપથી બદલાવા માંડ્યા છે. વીસમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં સ્ત્રીએ પ્રચંડ સંઘર્ષ કરીને પોતાનો માર્ગ કંડાર્યો છે. હવે સ્ત્રી સર્વત્ર જાગી ઉઠી છે. દીકરી હવે સાપનો ભારો નથી મનાતી, ગાયની જેમ મન ફાવે ત્યાં એને દોરવાનો આગ્રહ નથી રખાતો આધુનિક નારી ઘરમાં રહેવા છતાં ઘરના બંધનમાં માનતી નથી. આજની શિક્ષિત સ્ત્રી ગૃહિણી થઈને ઘર સંભાળે છે. બાળક ઉછેરે છે અને બહારના ક્ષેત્રે પણ કામ કરે છે. એને પોતાની ક્ષમતાનો ખ્યાલ આવ્યો છે કે એ શોભાની પૂતળી નથી રહી, શુંગારથી એ સંતોષ નથી પામતી, એને કંઈક બનવું છે, તેથી નીડરતાથી બુલંદ અવાજે એ કહી રહી છે એક પુરૂષ જેટલા જ મારા હક્ક અને અધિકાર છે પુરૂષ જેટલી જ વિકાસની તકો મને મળવી જોઈએ મારા નિર્ણયો હું મારી રીતે જાતેલઈશ એનો આ દાવો સૈધાંતિક રીતે અને કાયદાકીય રીતે સ્વીકારાયો છે.

આધુનિક સ્ત્રીનું એક આગવું રૂપ છે. આગવી પ્રતિભા છે. એ કેળવાયેલી છે. આના લીધે એનામાં આત્મ વિશ્વાસ આવ્યો છે. મક્કમતા આવી છે. મુસીબતો સામે ઝુંઝવાની એનામાં તાકાત અને હિંમત છે. આજ સુધી જે ક્ષેત્રો પુરૂષનાં કહેવાતા હતા ત્યાં પોતાની યોગ્યતા પુરવાર કરીને એણે પ્રવેશ મેળવ્યો છે. અને અજબ ખુમારી તથા નીડરતાથી આગળ વધે છે. એ સ્વનિર્ભર બની છે. અને કોર્પોરેટ કંપનીઓમાં ઊંચા વહીવટી સ્થાને આ રૂઠ છે. બેધડક જવાબદારી ભર્યા ગંભીર નિર્ણયો લે છે. આજની સ્ત્રીને જોખમ ખેડવું ગમે છે. તેથી તો સુનીતા વિલિયમ્સ અવકાશયાત્રા એ જઈ આવીને ખગોળક્ષેત્રે પોતાનું આગવું પ્રદાન કર્યું. વિદેશ સેવાની અતિ મહત્વની અતિ મુશ્કેલ અને અતિ ભયજનક કામગીરી પણ સ્ત્રી સફળતા પુર્વક પાર પાડે છે. જર્મનીમાં મીરા શંકર, ચીનમાં નિરૂપમા રાવ, કતારમાં દીપા ગોપાલન વાધવા, લિબિયામાં મણિમેખલાઈ મૃગસેન નામની મહિલાઓ ભારતીય એલચી કચેરીમાં સ્થિત છે. આ મહિલાઓ જે તે દેશના પ્રમુખો કે વડાપ્રધાનોને મળીને સંરક્ષણ બાબતે કે તેમની લેવડ દેવડ મામલે સફળતાપુર્વક વાટાઘાટ કરી ભારતના હિતની રક્ષા કરે છે. જરૂરી ઉભી થાય તો યુદ્ધના પડકારોનો સામનો કરીને સામા પક્ષને મંત્રણાની ફરજ પાડે છે. ભારે ચીવટ, ચોક્કસાઈ અને કુનેહ પુર્વક પોતાની જવાબદારી નિભાવે છે. ન્યાયતંત્ર અને રણ મોરચે પણ ફરજ બજાવતી આજની નારી જરાય ખચકાતી નથી. કિરણબેદી જેવી પોલીસ ઓફીસર ઘોર નિરાશામાં પ્રચંડ ઉત્સાહ જગાડતા કહે છે, ‘હંમેશા શક્ય છે.’ પોસીના ઈન્દ્રા નુચીનો જુસ્સો પણ કંઈ કમ નથી. આવા ગૌરવવંતા સ્થાને પહોંચવાની લડાઈ સામાન્ય કે સરળ નથી જીંદગીના ઉબડખાબડ અજ્ઞાત અપરિચિત પથ પર સાહસિકતાથી ડગ ભરે છે. અખૂટ જીવનરસથી ઉભરાતી નવા જમાનાની નારી અજબ ઉત્સાહથી એક નવી જ કેડી કંડારી રહી છે. મધર ટેરેસા આ જ યુગમાં થઈ ગયાં જેમને સેવા માટે નોબેલ પ્રાઈઝ મળ્યું છે. શ્રેષ્ઠ સંકલ્પોને કાર્યક્રમમાં રૂપાંતર કરવું એ નારીનું સશક્તિકરણનું પ્રતિક છે. પૂર્વના અને પશ્ચિમના બધા દેશોની નારી વિકાસના પંથે આગેકૂચ કરી રહી છે. આજે સમયની માંગ છે કે સ્ત્રી પોતે પોતાનું તેજ અને સામર્થ્યને સમજીને જીવન, પરિવાર, સમાજ તથા રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ કરે મમતાની ગૌરવમયી પ્રતિભા, વાત્સલ્યનો છલછલાતો સાગર અને અપ્રતીમ શક્તિનું પ્રતિરૂપ નારી પોતાની પ્રચ્છન્ન પ્રતિભાને પ્રકાશવાન કરી અને પ્રગતિના દરેક ક્ષેત્રમાં પોતાની ઉત્કૃષ્ટતા સ્થાપિત કરે આ સ્થાન એમજ નથી મેળવ્યું પરંતુ ઘણા સામાજિક ઉદ્ધારકોનો એમાં ફાળો રહેલો છે જેમાં ગાંધીજી નું ખુબ મોટું યોગદાન જોવા મળે છે.

➤ નારીવાદ અને ગાંધીજી નાં વિચારો :

ગાંધીજી નારીવાદી વિચારસરણીના પ્રખર હિમાયતી હતા. ગાંધીજીના મતે સ્ત્રી એ સહનશીલતાનું પ્રતિક છે. કુદરતે સ્ત્રીને અપાર શક્તિ આપેલ છે. સ્ત્રી જ્યારે પોતાના પ્રચંડ તેજથી ઉભી થાય છે ત્યારે સૂરજનું તેજ પણ ઝાંખું થઈ જાય છે. સ્ત્રી પોતે જ એક શક્તિ છે. બાળલગ્ન, દહેજ પ્રથા વગેરે જેવા સામાજિક દુષણોનાં વિરોધી હતા.

➤ સ્ત્રીઓની સમાનતા અને સ્વતંત્રતા પર ગાંધીજીના મંતવ્યો :

ગાંધીજીએ ફક્ત દેશને સ્વતંત્રતા અપાવવામાં તેમજ રાજકીય સ્થિરતા લાવવાની સાથોસાથ સ્ત્રીઓને સામાજિક સમાનતા, શિક્ષણ અને સ્વતંત્ર અપાવવા માટે પણ અથાગ પ્રયત્નો કરે તેમના મતે સ્ત્રી એ અબળા નહી પરંતુ સબળા છે સ્ત્રી જો સશક્ત થશે તેવું તે દ્રઢપણે માનતા.

ગાંધીજીના મતે સ્ત્રીને સામાજિકી પરીપેક્ષમાં સમાનતા પ્રાપ્ત થવી જોઈએ ભારતીય બંધારણે પણ આ ખ્યાલ સ્વીકાર્યો અને અનુચ્છેદ-૧૪ થી ૧૭ મુજબ સ્ત્રીને સમાનતક આપવાની તેમજ તેની માટે ખાસ કાયદાઓ બનાવવાની હિમાયત કરવામાં આવી, અને એટલે જ આઝાદીની ચળવળમાં સ્ત્રીઓનું યોગદાન ખૂબ જોવા મળે છે. ગાંધીજીએ સત્યાગ્રહમાં પણ સ્ત્રીઓને મહત્વ આપેલ. પેરીસ અધિવેશનમાં ગાંધીજીએ જણાવેલ કે સ્ત્રીઓમાં અનંત રીતે ઝઝૂમવાની તાકાત રહેલ છે. સ્ત્રીઓની માનસિક તેમજ શારીરિક સમક્ષમતા અવગણી શકાય નહી.

➤ રાજકીય ક્ષેત્રે સ્ત્રીઓની હિસ્સેદારી પર ગાંધીજીના મંતવ્યો :

તાજેતરમાં જ ગુજરાત વિધાન સભાની ચૂંટણી યોજાઈ, જેમાં સ્ત્રીઓનું ઉમેદવાર તરીકે યોગદાન નહીંવત જોવા મળેલ જેમાં ભાજપમાંથી ૧૨ તેમજ કોંગ્રેસમાંથી ૧૦ મહિલાઓને ઉમેદવાર તરીકે ટીકીટ આપવામાં આવેલ. જે ખૂબજ મામુલી આંકડા ગણી શકાય કુલ વિધાનસભાની ૧૮૨ શીટો પૈકી. જ્યારે ૭૩-૭૪ માં બંધારણીય સુધારાથી પંચાયતી રાજમાં સ્ત્રીઓને આરક્ષણ અપાયેલ છે. પરંતુ પ્રોક્ષી રાજકારણ જોવા મળે છે. એટલે કે, સ્ત્રીઓ જીતે તો છે પરંતુ તેમની જગ્યાએ તેમના પતિ કે અન્ય કોઈની વહીવટમાં દખલગીરી જોવા મળે છે. ગાંધીજી દ્રઢપણે માનતા કે સ્ત્રીઓને પણ જાહેર જીવનમાં આગળ આવવું જોઈએ અને રાજકીય ક્ષેત્રે તેમની પણ ભાગીદારી હોવા જોઈએ અને એટલે જ ૧૯૩૦માં જ્યારે દાંડીકૂચ થઈ ત્યારે સરોજીની નાયડુ સાથે ઘણીબધી મહિલા સ્વાતંત્ર સેનાનીઓને સાથે જોડવામાં આવી. ટોલ્સ્ટોય ફાર્મ, ચંપારણ આંદોલન હોય કે પછી આશ્રમ હોય દરેક જગ્યાએ ગાંધીજી મહિલાઓને રાજકીય બાબતો કે સ્વતંત્રતાની લડાઈમાં સમાન મહત્વ આપતા હતાં. રાજકારણમાં ગંદકી, ગુનાખોરી અને ભ્રષ્ટાચાર જોવા મળે છે તે કદાચ મહિલાઓના રાજકારણાં પ્રવેશમાંથી દૂર થશે. અને તેની જગ્યાએ પ્રેમ, ભાઈચારો અને શાંતિ સ્થપાઈ શકશે.

➤ **સ્ત્રીઓના ઉદ્ધાર અંગે ગાંધીજીના મંતવ્યો :**

બાળલગ્નના તેઓ વિરોધી હતાં અને તે ગેરકાયદેસર ગણાવા જોઈએ તેવું તેઓ માનતા હતાં તેમજ વિધવા પુનઃલગ્ન અને તેમનું સામાજિક પુનર્વસન થવું જોઈએ તેવું તે દ્રઢપણે માનતા સાથોસાથ પડદા પ્રથા, દહેજ પ્રથા તેમજ દીકરીને દુધ પીતી કરવાના કુરીવાજો સામે પણ તેમણે ખૂબ લડત આપી. લગ્ન પાછળ થતાં વૈભવી ખર્ચના પણ તેઓ વિરોધી હતાં અને માનતા કે લગ્ન આશ્રમમાં જ થવા જોઈએ ગાંધીજીના મત મુજબ 'To all women the weaker sex is liable, it is man's injustice to women'. બૌદ્ધિક કાર્યમાં સ્ત્રીની ભાગીદારીની ગાંધીજી હિમાયત કરતાં તેમજ પુરુષે પણ સ્ત્રીને રોજંદા ઘરેલૂ કાર્યો જેવા કે, સાફસફાઈ, રસોઈ, બાળકોની સારસંભાળ વગેરેમાં મદદ કરવી જોઈએ તેમ માનતા આમ, સ્ત્રીનું બૌદ્ધિક તેમજ સામાજિક ક્ષેત્રે ઉદ્ધાર થવો જોઈએ તેવું તે પ્રખરપણે માનતા.

➤ **સશક્ત સ્ત્રીઓનો ગાંધીજી પર પ્રભાવ :**

મહાત્મા ગાંધીજી પર તેમની માતા પુતલીબાઈનો ખૂબ પ્રભાવ રહેલો ઈંગ્લેન્ડ જતા પહેલા તેમની માતાએ ત્રણ શપથ લેવડાવેલ જે શરાબ, સ્ત્રી, અને માંસાહાર થી તેઓ દૂર રહેશે તેમ હતાં.

ગાંધીજીના લગ્ન ૧૩ વર્ષની વયે કસ્તુરબા સાથે થયેલ કંઈપણ વાતનો વિરોધ જો હોય તો કસ્તુરબા ઉપવાસનો માર્ગ પસંદ કરતાં આમ, આઝાદીની લડતમાં પણ તેમને ઉપવાસ અંગેની પ્રેરણા તેમની પત્નિ તરફથી મળેલ તદ્દુપરાંત એની બેસન્ટ- બ્રિટીશ મિલિટન્ટ ફેમિનીસ્ટ, સરોજીની નાયડુ- સહકર્મી, કમલાદેવી ચટોપાધ્યાય-સત્યાગ્રહી આ તમામ સશક્ત નારીઓનું ગાંધીજીના જીવન પર ખૂબ પ્રભાવ રહેલ અને ક્યાંય ક્યાંક આઝાદીની ચળવળમાં પ્રેરણા સ્ત્રોત પણ બની રહે અને તેથી જ તેઓ માનતા કે દરેક સ્ત્રીને જીવનમાં સમાન તક મળવી જોઈએ.

➤ **સમાપન:**

અંતમા આપણે એટલું જરૂરથી કહી શકીએ કે અન્ય દેશોની તુલનામાં ભારતમાં સ્ત્રીઓની સામાજિક, રાજકીય કે આર્થિક પરિસ્થિતિ હજું પણ એટલી સારી જોવા મળતી નથી સ્ત્રીઓ પરના અત્યાચાર, સામાજિક કુ-રિવાજોમાં એટલો બદલાવ જોવા નથી મળી રહ્યો જેમાં શિક્ષિત વર્ગ પણ બાકાત નથી સ્ત્રીઓની સામાજિક સુરક્ષા હજુ સુદ્રઢ બનાવવાની જરૂર છે સ્ત્રીઓ તરફી કાયદાકીય ક્ષેત્રે ભારતદેશે ખૂબ જ પ્રગતિ કરી છે તાજેતરમાં જ ત્રિપલ તલાક વિરોધી ખરડો મૂકવામાં આવેલ છે. આમ છતાં કાયદા બનાવવા એટલું જ માત્ર પૂરતું નથી પણ તેનો યોગ્ય અમલ થવો પણ જરૂરી છે. સાથોસાથ જ્યાં સુધી સમાજ પોતાની માનસિકતા તેમજ મહિલાઓ પ્રત્યેનો પોતાનો દ્રષ્ટિકોણ નહી બદલે ત્યાં સુધી સ્ત્રી સુરક્ષા જોખમમાં છે. સ્ત્રીઓ પરત્વે ના અત્યાચારનું પ્રમાણ વધી જ રહ્યું છે રાષ્ટ્રપિતા ગાંધીજીના અથાગ પ્રયત્નો છતાં હજું ઘણો સામાજિક બદલાવ લાવવો જરૂરી છે જે તમામ ક્ષેત્ર જેમકે સામાજિક, આર્થિક, રાજકીય અને શૈક્ષણિક તમામ રીતે આવવો જરૂરી છે. સરકાર, સામાજિક સંસ્થાઓ તેમજ સામાજિક કાર્યકર્તાઓ પોતાની રીતે કાર્યરત છે પરંતુ ઉપલબ્ધ સંસાધનોની વહેંચણીમાં સ્ત્રીઓની ભાગીદારી નહી હોય, સામાજિક, આર્થિક, રાજકીય કે ઘરેલૂ નિર્ણયોમાં સ્ત્રીઓની હિસ્સેદારી નહી હોય ત્યાં સુધી સ્ત્રી સશક્તિ કરણ કદાચ યોગ્ય રીતે નહી થઈ શકે અને નારીવાદ પર ગાંધીજીની વિચારસરણી ફળીભૂત નહી થઈ શકે. અવિરતપણે સ્ત્રી સશક્તિકરણના પ્રયત્નો ચાલુ રહેવા જરૂરી છે.

સંદર્ભ :

- I. Gujarat Samachar - Dt. 13-7-2009
- II. Maithreyi Krishna Raj. : Women's Studies in India; Some perspective (1986)
- III. Najma Heptulla (Ed.) : Reforms for Women (1986)
- IV. M. K. Gandhi: Village Swaraj; Navjivan publishing House, Ahmedabad
- V. Promilla Kapur : The Changing Status of the Working Women in India (1973)
- VI. Roppa Vohra and Arun Sen: Women Status, Education and Problems in India (1988)

*****

Dr. Dimpal T. Raval
 Professor & Head
 Department of Law
 Raksha Shakti University
 Ahmedabad

Copyright © 2012 – 2017 KCG. All Rights Reserved. | Powered By: Knowledge Consortium of Gujarat